

Idag vill jag berätta om en del av svensk historia. En händelse i södra Skåne som inte många vet något om. En händelse som också kallades första fredsmarschen i Sverige, nämligen

Bondeupproret i Skåne 1811

Tisdagen den 25 februari 1812 var trängseln ovanligt stor i Dalby kyrka. Inte bara Dalbyborna utan också många långväga besökare hade kommit till dagens gudstjänst, som förrättades av lundaprästen Anders Gullander. Orsak till uppståndelsen var Mårten Bengtsson, en 27-årig dräng från Bara, som efter gudstjänsten fördes till Dalby galgbacke där han efter att ha avgivit syndabekännelse halshöggs och steglades inför den församlade publiken.

Detta blodiga drama i Dalby hade sin upprinnelse ett knappt år tidigare, då kungörelsen om det så kallade förstärkningsmanskabet förordnade att 15.000 män skulle skrivas ut till tjänstgöring i armén som ett led i Sveriges krigsrustningar. Förstärkningsmanskabet skulle rekryteras på lokal nivå, i första hand genom att leja frivilliga karlar. Om antalet frivilliga inte räckte till skulle det resterande manskapet tas ut genom lottning. Många befolkningsgrupper var befriade från lottning och i praktiken var det endast fattiga och ogifta män som var underkastade lottningsförfarandet. När utskrivningsförfarandet inleddes i maj utbröt missnöjesyttringar bland allmogen på många håll i landet. Inte bara i Skåne, också i Södermanland och Göteborg, fast där var ursaken framförallt höjandet av spritpriser.

Historiker har traditionellt sett betonat frånvaron av sociala protester i svensk historia, något som ska ses i ljuset av att Sverige i jämförelse med övriga Europa inte har upplevt särskilt många eller allvarliga sociala oroligheter.

I akademisk historieskrivning har revolten fått relativt lite uppmärksamhet. Ointresset, som kan tyckas märkligt med tanke på vilken spektakulär och unik händelse den är, beror förmodligen på att den inte riktigt passar in hur vi måste se Sverige. Bondeupproret i Skåne är en händelse i Sverige som man inte lär i skolan.

Den rättsliga process som följde i revoltens kölvatten var mycket omfattande. Över sexhundra personer kallades till rannsaking vid Malmö rådhusrätt, Luggude, Herrestad, Torna och Vemmenhögs häradsrätter samt Löfvestads kungsgård. I ett senare skede var även Göta hovrätt involverad i det rättsliga efterspelet.

Hur kom det att jag blev intresserad av Bondeupproret? Gustav Jantoft, en god vän till mina svärföräldrar, har tillsammans med det så kallade Baragillet skrivit om upproret och skänkt mig boken vid ett besök i Bara. Mycket av mitt föredrag är hämtad av boken som gillarna i Baragillet har skrivit. Personliga upplysningar av Olofsson, Ullgren och Reiser och böckerna av Ribbing, Rödahl, Crusenstolpe med flera har bidragit, att öka min kunskap. Upproret var fullkomligt okänt av historiker ut i världen som befattar sig med den Napoleonska tiden, så där låg grunden att informerar sig mera.

Skåne var i början av 1800-talet en rik landsdel i det svenska kungariket med 270.000 invånare. Naturresurserna var emellertid mycket dåligt utnyttjade och i ett bedrövligt skick. Trots detta fanns i enbart Malmöhus län fler kungsgårdar, slott och säterier än i andra svenska län, nämligen nästan 100. Sammanlagt fanns det ca. 15.000 gårdar i Skåne. Efter freden med Frankrike år 1810 började en stark förbättring av levnadsomständigheterna för Skånebefolkningen. Efter kontinentalsperren, där Napoleon förbjöd all handel med England, smugglades massvis med varor genom Skåne framförallt över Ystad och Malmö. Men priserna steg och bönderna blev oroliga. Landbruken skötes inte riktigt, t.o.m. smör och ost fick köpas av Finland eller norra Tyskland. Det fanns visserligen rika slottsherrar som Rutger Maclean, ägare av Svaneholms slott, som bestämde att lantbruket skulle skötas som i England eller Danmark, men det räckte inte till. Maclean var den förste godsägare i Sverige som gav sina anställda större friheter, därför höjdes också resultaten av landbruket.

Byegemenskapen sprängs

Det såkallade „enskiftet“ blev den stora jordbruksreform som slutligen gjorde lantbruket mera effektivt. Redan 1803 bestämdes, att om endast en enda person i byalaget ville ha enskifte, skulle hela byalaget tvingas genomföra denna jordbruksreform. Denna uppbrottslavin var på mycket ont. Tragedier utspelades när vänner blev ovänner, när det forna samarbetet övergick i ett egoistiskt tänkande om bästa jordbitarna och när den trygga gemenskapen i bygatan utbyttes mot en nybygggarandan i en avlägset placerad gård. En ögonvittne har givit en talande bild av hur själva skiftesarbete gick till. En av bönderna i en by hade ansökt om enskifte och övriga i byalaget tvingades med i förändringen. Efter besiktningen av ägorna och byggnaderna genom myndigheterna återkom man på kvällen till den enskiftesökandes trånga stuga. På ett litet bord utvecklades kartan över byalagets ägor, sedan gjordes med kritan ett försök att formera enskiftesplanerna så kvadratiska som omständigheterna medgav. Bönderna skulle inte längre ha långa avstånd mellan deras ägor, som ibland låg öde. Omsorgen om egen fördel och fruktan att mista god jordbruk var stor. Man fattade att en olycka skulle hända och ingenting skulle vara som förut. Men det var inte enbart i de djupa folkleden som det jäste vid denna tid.

Krigsmullret når Skåne

Efter Bernadottes ankomst i Stockholm den 5 november 1810 började den Svenska utrikespolitik oväntat riktar sig positivt till Ryssland men emot Frankrike, för att med rysk hjälp kunna erövrar Norge. Finland överlämnades åt sitt öde. Denna process började som sagt 1810 och inte 1812 som Sveriges historier gärna skriver. Sverige och Danmark försökte länge att undgå kriget. Efter det att Napoleon 1799 övertagit makten i Frankrike blev engelsmännen mycket intresserade av det nordiska farvattnen. Men Östersjön och Nordsjön skulle under inga omständigheter blir

medelpunkten av ett krig. 1807 oroades engelsmännen av att Napoleon med våld kunde tvinga in Danmark i en allians mot engelska intressen. Köpenhamn angreps utan krigsförklaring med inte mindre än 375 fartyg. Själland avskars från omvärlden och köpenhamnarna fick uppleva några fasansfulla veckor då kanonkulor långsamt och metodiskt malde sönder deras stad. Slutet kom när hela den danska flottan tvingades bli utlämnad till engelsmännen, sammanlagt 160 skepp. Danmark fick ansluta sig till Frankrike, fast det inte var önskat. I februari 1808 stod de föredetta allierade Sverige och Danmark nu som fiender emot varandra. Samtidigt överskred ryska trupper gränsen till Finland. Utan att märka har Sverige hamnat i centrum av ett stort krig. Den 29 mars 1809 avsattes Kung Gustav IV Adolf. Kronprins blev den 61-åriga hertig Karl och utnämnd till konung av Sverige som Karl XIII Johan. Kronprins blev Kristian August av Augustenborg från Danmark, ett val som var mycket omtyckt. Men bara två månader senare dog han av hjärtattack på manöver i Kvidinge nära Ängelholm. Nu skulle en ny period i Sverige och i synnerhet i Skåne inledas som hade stora konsekvenser för folket. Men ingenting skulle göras utan Napoleons införstånd. Den 29-åriga Leutnant Otto Mörner åkte därför till Paris. Napoleon själv hade inget intresse men en av hans generaler kunde gärna utnämnas som kung av Sverige. Mörner besökte Marschall Bernadotte utan ha informerat svenska parlamentet. Den 21 augusti 1810 erbjuds kronan till Jean Baptiste Bernadotte, som en kall november kväll 1810 landade utanför Helsingborg. Han var en stor och stilig karl som blev hyllade av Helsingborgborna. De väntade fred och säkerhet för framtiden. Bernadotte var mycket tystlåten och alla tal skulle göras på franska. Han lärde sig aldrig svenska språket.

I Skåne uppsattes sex lantvärnsbataljoner med 2600 man. Huvudkvarter blev Lund, en stad med 3000 invånare. Många bondesoldater hamnade i Malmö som galärroddare i de kanonslupar som låg utanför Malmö slott. Ett nytt hot blev fältsjukan. Unga kraftiga män skickades till militärtjänst och dödsjuka kom de tillbaka till deras byar. Brist av mat, rent vatten och hygien var orsaken. Ett gammalt ordspråk hette *„att ingen dör av den sjukdom han är van vid.“* I Malmö inreddes provisoriska sjukhus, bland annat i rådhusets övervåning. Medan de rika dansade i samma hus bottenvåning, dog bondeförsvarens stora mängder i våningen ovanför. När t. ex. amiral Puke ankom till Karlshamn på nyåret 1809 fann han inte mindre än 800 obegravda lik. En lång tid framöver blev lantvärnet inte omtyckt av bönderna. Snart skulle det vara dags för Sveriges allmoge att åter med vapen i hand vara beredda att försvara kung och fosterland. Rykten kom i omlopp att engelska flottan åter igen skulle göra angrepp på Köpenhamn. Den 23 april 1811 fattade därför Karl Johan beslut om att ytterligare 15.000 man skulle skrivas ut som „Förstärkningsmanskap“. Beslutet blev inte alls populär. Redan 14 mars 1808 hade 30.500 man blivit inkallade, men det gick alltför långsamt. Alla män mellan 18 och 25 år som kunde bära vapen skulle göra militärstjänst. Folket kom ihåg den hemska lantvärnssjukan tyfus som drabbade nästan varje familj. Allt som allt skulle försvaret ökas till närmare 100.000 man, en styrka bara i teorin. Soldaterna saknade uniform och vapen och de som inte hade skor fick köras med hästvagnar till deras förläggning. Malmö fick en egen styrka med 75 man, vapen erhöles av Storbritannien. Den 17 mars 1811 insjuknade kungen och övergav alla handlingar till kronprins Karl Johan Bernadotte. Den 22 april

landade en styrka på 25 skepp i Vinga nära Göteborg. Oklart var om det hade ett sammanhang med återinförandet av den avsatte kungen, som levde under tiden på ön Helgoland, som då var engelsk.

Protester började den 23 maj i Sövde på de Piperska godsens i Ystad-trakten och spred sig snabbt till flera härad. Rekruteringen, den så kallade Rotation, skulle drabba mest de fattiga och bönderna, rika kunde köpa sig fria. Drängen Anders Månsson sa till greve Piper att allmogen skulle slå ihjäl alla med blå rockar, så kallades ståndspersoner, och sedan ta varsin häst ur stallet. Distriktsguvernör Gustav Fredrik von Rosen vägrade att emotta representanter av bönderna. Tre dagar senare följade vidare protester denna gång mot Karl Gustav Piper, ägaren av slottet Christineholm. Den 27 maj fanns en sammankomst av kommunen i Malmö. Man beslöt hur rekruteringen i framtiden skulle göras på ett effektivare sätt. Samma dag träffade bönderna sig i Bara för att diskutera hur man ska gå vidare. Thomas Halck, en bokhållare och spion från Malmö hade upphöjd sig till böndernas ledare och ledde dem verkligen till ytterligheter. Han föreslog, att adelsgoden i landet skulle utdelas bland de upproriska. Självt förbehöll han sig det ståtliga Skabersjö. Föreslaget mottogs med jubel, och budkavle sändes omkring ända inom smålandsgränsen för att uppbåda folk. Men han lyckades inget vidare och försvann så småningom.

Ett möte fanns också i Ryngge nära Ystad. Det bestod en förhoppning, att vid ett samtal med distriktsguvernören skulle de bli befriade från extraroteringen. Istället blev de avvisat av militären utan att få chansen att nå guvernören. Många av de protesterande var berusade. De bestämde att återträffas söndagen, den 9 juni i Hyby. Protesten riktade sig mot sättet hur man blev avvisat i Ystad. Stämningen var upphätsat. Mängden skrek vi vill aldrig medger lottdragning och ingen ska lämna mötet utan att de rika själva är införstådd med lottningen och att roteringen måste avslutas innan en ny kan börjar.

Mårten Bengtsson

Samma dag träffade sig bönder från flera andra byar i Bara. En ung kraftig karl, 26 år gammal, steg fram i historien för första gången. Han hette Mårten Bengtsson och i tumulten var han den som skrek mest. Vi arbetar hård i militären och de rika kan stå utanför. Skulle vi bli skickat mot de franska soldaterna som otränade, de rika skall likaså vara med. Det påpekades att riksdagen hade beslutat att utskrivningen av förstärkningsmanskapet inte fick göras förrän roteringen var slutförd. Fördröjningen var ett sätt för godsägare och storbönderna att kunna slippa bli inkallade. Så var i alla fall meningen av det enkla folket. Man visste guvernör Rosen skulle vara i Helsingborg nästa dag.

Den 10 juni 1811 samlades därför 800 bönder och drängar vid Ringstorpsbacken utanför Helsingborg för att protestera mot guvernör von Rosen. Ola Persson blev utnämnd att överlämna ett brev. De framhöll att alla regulära militärstyrkor borde mobiliseras fullt ut innan det kunde bli tal om att extratrupper i form av bönder skulle kallas in. Den hög respekterade doktor Munk av Rosenschöld försökte att förmedla men fick höra, att de bara ville öva och uniformera sig själva, men inte kämpa utanför

Sverige. Risken bestod, att de skulle bli en del av franska armén. Framförallt skulle roteringen avslutas. De ville också att de inte bli slagen och drängsalärade längre. Istället att ta emot brevet blev Ola Persson avvisad av militären. Handgripligheter mellan de kvarvarande bönderna och kavalleriet som bevakade mötet utbröt, man kände sig besviken. Somliga menade att de hade det bättre under Danmarkstiden. Svaret av de ansvariga blev kort, slut med uppståndet genom hjälp av vapen. Vad bönderna inte visste var att von Rosen hade fått direktiven från Stockholm och Karl Johann. Med bakgrunden av den franska revolutionen hade Bernadotte intrycket, att en uppståndelse utan ledare är omöjligt. Men så var det inte i detta fallet. Hela tiden försökte han med alla sätt, också med pengar, att kunna gripa några ansvariga. Skåne förklarades i beläringstillstånd. De från början oordnade grupperna av drängar och bondsöner slöt sig samman i allt större avdelningar. Kronprinsen beslöt att angripa. Mörner husarer red fram och drev bönderna isär. De blodtörstiga husarer, som kom mestadels från andra länder, till exempel tyska Pommern, slog ner alla de kunde komma åt som hade mötts utanför Helsingborg. Många blev skadade, andra hade lyckan att fly. Von Rosen besökte Maclean just när bönderna kom allt närmare. Nils Trolle, kammerherre hos Maclean frågade von Rosen vad önskan bönderna ville framföra. Han svarade: *Man kan inte begära att jag ska kastar mig i armarna av en hop mördare, för att få samma öde som greve Fersen. Då kunde man se vad kan hända om man inte med kraftig hand tygla folket.*

En desperat mängd beslöt att talar med Rutger Maclean, ägare av Svaneholms slott, att signerar ett brev, där han medger att han själv måste svarar för rekruteringen. Arbetarna av slottet blev slagna och bortdrivna. Per Ottasson kom fram t.o.m. till Macleans sängkammare och hotade honom med en pistol. På vägen till Torup occuperade mängden både slott och de rikas besittningar. Disciplinen var dålig, på grund av för mycket brännvin och inga riktiga ledare. En stor roll spelade också Christopher Toll. Under hans ledning förbereddes infanteri och kavalleri och på flera håll infördes ståndsätter, som rannsade och dömde de upproriska bönder man fick tag på.

Torup och Klågerup

Från och med nu kommer byarna Torup och Klågerup att spela en avgörande roll. En stor mängd satte sig iväg mot Torup slott. Just då skulle baronen och sina följare ge sig iväg. Några bönder med Mårten Bengtsson i spetsen försökte att få tag på de flyende. Det lyckades inte och därför kom aldrig något samtal till stånd. Under natten till 13/14 juni patrullen av Mörner husarer lyckades att arresterar två bönder från Hyby och Yddinge, Ola Persson och Per Hurtig, som senare fördes till Malmöhus fästning. Denna natt sprider kunskapare budskapet om arresteringarna till stugorna i stora delar av södra Sverige. Bönder och drängar från Genarp och Lyngby väckte klockan 2 på natten folket i närmaste byar. Byhorn kallade till möte vid Torup slott den 13 juni. Rykten spreds att om man inte följer uppropet riskerar man att bli ihjälslagen eller som det hette att man skakas så att tarmarna vrider sig. Bönderna tog sig in i slottet och fördärvade inredningen och stal den store kollektion av Tokaj vin.

En upphetsad mängd upplevde morgonljuset och kommande dag skulle bli en mörk punkt i svensk historia.

Klockan stod mellan 6 och 7 på morgonen. På vägen samlades allt flera grupper, beväpnade med hötjuvor, liar och påkar. En och annan hade också ett skyt vapen. Man träffades slutligen vid Klågerups slott. Somliga som inte hade med det hela att göra tvingades att följa med. Antalet av de protesterande steg mellan 1500 och 2000. En mycket stor grupp vid denna tid.

I Malmö var både myndigheter och befolkningen ordentligt oroliga. Faran bestod att de protesterande skulle sedan fortsätta mot Malmö. Södra Skåne husarer skickades till staden. Men deras militära styrka var liten, för de saknade sina hästar. Dessa hade oturligt nog skickades på sommarbete i Bökeberg. Man var därför tvungen att ta hästar från Malmöborna. Gouvernören general Toll bestämde att militären skulle omedelbart förläggas till Klågerup.

Först gick 4 stycken 3-pundiga kanoner, åtföllda av servicemanskap. Därefter kom 40 husarer på de av Malmöborna utlånade hästarna, vilka aldrig burit någon ryttare. Sist tågade 100 man ur Konungens eget värvade regemente under major Mohrmans befäl. Under marschvägen skulle Månstorps Esquadron av Kongliga Skånska Husar Regimentet stöta till. När de kom till Torup hade bönderna redan flyttat sig till Klågerup. Vid syn av militären flydde flera hundra av de 2000. Militären genast marscherade vidare till Klågerups slott, där porten var stängd. De intog ställningen utanför slottet. Först infanteri, kavalleri vid båda sidor och artilleriet i mitten. De bönder som stod utanför porten började med småord och hurra rop försöka provocera soldaterna. Omkring 800 vägrade att ge sig och förskansade sig på gården, fast de inte hade någon chans mot den organiserade makten. Efter general Hampus Mörners befäl sköt man sönder porten och drängde tillbaka de bönder som stod inne i gården. Det lyckades inte. Då sköt de mot bönderna som sedan försökte att komma undan i slottet och högg ihjäl alla som de kom åt. 30 till 40 dödades omedelbart. Militären öppnade dörrarna till slottet med våld och sköt på bönderna. De hade ingen chans. Svensk blod rann genom svenska vapen och färgade svensk mark. Husarerna förföljde de flyende på öppet fält och t.o.m. till böndernas bostäder. Kort därefter togs 195 personer tillfångna och sattes under uppsyn inne i slottet. Av de tillfångatagna var det 32 på gården och 150 runt slottet. På vägen togs 17 och 88 som redan hade kommit hem. Allt som allt nästan 300 personer. När allt var över fanns 65 sårade. Det är fortfarande oklar hur många dog. Somliga låg döda i det höga kornfält och blev begravda av sina anhöriga i deras byar. Historier kallade militären som mass mördare. De kvarvarande döda bekravdes utanför Klågerup som kallades för dödsbacken, där idag finns en minnessten. Under general von Platen började de första förhören i Lövfestad slott med att prygla fångarna. Det räckte redan att bli dömd om en bonde inte lyfte på hatten framför en såkallade herre. Alla fångar fördes till Malmöhus fästning. De var bundna ihop tre och tre i en lång rad. Närmare 400 sattes slutligen fast i fängelse. De var i ett bedrövligt skick. De sjuka och sårade drängdes i samma rum, utan någon vård. Hygien var urusel och rödsot och febrar började snabbt härja bland de olyckliga. Doctor Munk av Rosenschöld fick till slut ha tillsyn på fångarna. Det visade sig, att förhållandet på slottet t.o.m. var långt värre än vad fängelseledningen rapporterat. Med sina egna pengar kunde han få att fångarna fick

lite medicinsk vård och behandlingen av de intagna förbättrade sig, det kunde dock inte förhindras, att en tredjedel av fångarna dog. När förhören vid Malmö Rådstugurätt hade avslutats fördes fångarna den 4 november till Malmö Stortorget för att höra sina domar. De fick ställa sig inom en garnison formerad i fyrkant. Allmänheten fann att fångarna avgav en sådant stank att man ej utan besvär kunde nalkas dem på närmare än 50 stegs avstånd. Hovrättens slutliga dom var i det flesta fall mycket hårda. 210 sattes på fri fot. 101 fick fängelse med skillnande längd. 20 för att mista sin högra hand, halshuggas och nedbruten på ett hjul, 43 fick 40 par slag och 6 års fängelse och 28 dagar med bara bröd och vatten samt 6 års fästningsarbete. Bland 63 fångar fick 20 kallelse till lottning. Detta betydde, att skulle man ha en icke vinst, domen skulle ändras till halshuggning. Vad beträffar spöstraffen angavs ett viss antal par spö. Spöstraffen tillgick på så sätt att den som skulle bestraffas antingen lades över en spöpall eller hängdes vid en spöpåle. I allmenhet slogs tre slag med varje spö, sedan ansågs detta förbrukat och blev utbytt mot ett nytt. Spöstraffet fick endast män och 40 par var det högsta antalet spö, som fick utdömas. Kvinnor och barn kunde däremot bli dömda till risstraff. Den 4 januari 1812 kom de avslutande domen. Kung Karl XIII förbjöd all lottning. Bara tre skulle avslutar deras liv på en plats för exekution. Mårten Bengtsson, Per Ottasson och Per Hurtig. Hurtig alldrig erkände att vara med vid upproret, därför ändrades straffet slutligen till fängelse. Den 22 januari började man att utföra straffen. Avrättningen av Bengtsson och Ottasson var det mest hemska i denna tid och härstammade ännu från medeltiden. Den 25 februari avrättades Mårten Bengtsson i Dalby, två dagar senare Per Ottasson i Östra Wemmenhög. De dömda fick lägga sig på knä och blev fastbundna på marken. Högra hand slogs av. Ett stort hjul med knivar föll ner på den döende. Till slut fästades kroppsdelar på en pål till åsyn för alla. Det beskrevs att i medeltiden en man levde i tre dagar bunden på ett hjul utan armar och ben. Hans fru vaktade under tiden och bad för honom. Först 1841 förbjuds sättet att stegras i Sverige, sista avrättningen hände 1820. Avrättningen på detta sätt hände 1786 för sista gången i Wien, 1813 i Bayern, 1831 i Hessen och 1841 i Preussen.

För att kunna dömma Bengtsson och Ottasson behövdes deras erkännande att de har gjort fel. Slottsprekanterna Per Westin och Niklas Holst försökte att trösta. Predikan av Gullander tog två timmar och de olyckliga fick ligga på knä hela tiden. Kyrkan hade ett stort inflytande på befolkningen och själva predikan togs som föremål vid liknande fall flera år därefter. Den utvalde skarprättare Löfwenborg kunde inte tages i anspråk, för han ansogs för gammal och hade dålig hälsa. Man sökte en ny och kallelse gick till Sjögren i Blekinge, som var ung och kunde utgöra avrättningen.

Var nu Bondeupproret 1811 en succé eller en lokal händelse utan betydelse?

Två berättelser visar exakt den komplicerade situation. Det skrevs „*Fred är återställd på bygden, alla bönder skakar så fort de ser en uniform*“ och „*Om inte attacken mot bönderna hade utförts så effektivt i Klågerup hela Sverige skulle satts i eld.*“ Den 21 juni skrev von Platen ett brev till Toll: „*Nu anser jag allt vara nedtryckt men på långt när ej ännu i den stämning, att jag kan tillstyrka truppernas*

hemtagande.“ Toll svarade bland annat: „Min övertygelse är lika med Herr baronens, att elden endast är kvävd, men ingalunda släkt, och således återgå inga trupper.“

Resumé

Frågan om likhet mellan de olika sociala klasser blev fortfarande inte löst och hatet på de som bestämde var kvar. Därför, ingen succé för bönderna men en eftertanke för myndigheterna och aristokratin. Men priset för bönderna var ändå högt. Stora delar av den skånska allmogen upplevde det som en slags hemsk sanning att man stupat till ingen nytta.